

Круп'як Л., Круп'як І.

Факторна оцінка депресивності територій в контексті соціально-економічного розвитку держави

Сучасні умови функціонування регіональних систем характерні дестабілізуючими факторами, пов'язаними зі значним скороченням виробництва, деформацією галузевих пропорцій, зменшенням інвестиційної й інноваційної активності, збільшенням безробіття, зниженням рівня життя населення та чисельності працездатного населення. Дія цих факторів призводить до виникнення так званих депресивних територій, розвиток яких за всіма важливими соціально-економічними показниками є найнижчим серед територій відповідного типу [1].

Окремі аспекти регіонального розвитку та проблеми депресивності територій розглядалися в працях М. Данилишина, М. Долішного, Ю. Макагона, В. Пили, С. Романюка. Однак, не з'ясовані основні причини виникнення таких регіональних диспропорцій та шляхи поліпшення становища депресивних територій.

В умовах глибокої соціально-економічної кризи зусилля держави були спрямовані на забезпечення макроекономічної стабілізації. У галузевому розрізі державну підтримку скеровували насамперед у металургійну (для зростання експортного потенціалу) та вугільну (для підтримання соціальної стабільності) промисловості. Оскільки ці галузі локалізовані переважно у східних областях, то саме їм держава надавала фінансову підтримку. Водночас у західних і центральних регіонах відбувалася деіндустріалізація, супроводжувана масштабним безробіттям. За таких обставин диспропорції у регіональному розвитку постійно зростали. Зокрема, у східних і південно-східних регіонах сконцентрована лівова частка економічного потенціалу держави: на 5 регіонів (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька і Харківська області) припадає понад 40% основних засобів країни, більше 35% виробництва валової доданої вартості, більше 55% виробництва промислової продукції, більше 22% виробництва сільськогосподарської продукції, майже третина обсягу інвестицій в-основний капітал.

Посилення депресивності територій збіглося у часі з глибокою демографічною кризою в Україні. В останні роки різко скорочувалася чисельність населення. Зокрема за 1994-2005 рр. кількість наявного населення України зменшилася з 52,2 до 47,6 млн., або на 5 млн. осіб. Країна стала типовим лідером з несприятливої демографічної ситуації. І цей процес триває. За п'ять років (2002-2006) природний приріст всього населення наблизився до мінус 400 тис. за рік. Особливо несприятлива демографічна ситуація склалася в українських селах. Якщо у 2005 р. природний приріст усього населення України становив мінус 7,0 міського - мінус 5,5, то сільського - мінус 10,3 на 1000 осіб [3, с. 367].

Найзагрозливіша демографічна ситуація склалася на півночі, північному сході та в центрі України. Наприклад, у Чернігівській області природний приріст усього населення в 2005р. дорівнював мінус 13,2, в міських поселеннях мінус 6,7, сільських - мінус 22,8 особи на 1000 осіб. Це світовий рекорд, зменшення за один рік усього населення на 1,3%, а сільського - на 2.2%.

Що стосується оцінки демографічної ситуації у західних областях України, то тут вона також несприятлива, але значно краща, ніж у названих вище. На загальноукраїнському фоні дещо краща (але також несприятлива) демографічна ситуація в західних областях України, де, в свою чергу депресивність є найбільшою.

Таким чином, кризову демографічну ситуацію не можна оцінювати як один із суттєвих чинників депресивності. Це підтверджує також світовий досвід, у бідних депресивних країнах Африки, Південно-Східної і Середньої Азії природний приріст населення дуже високий - 20-50 осіб на 1000 осіб населення.

Для дослідження територіальних проблем депресивності найбільш прийнятними, на наш погляд, є грошові доходи населення у розрахунку на одну особу, оскільки вони враховують усі види грошових надходжень (у вигляді оплати праці для всіх категорій працюючих, пенсій, доходів від власності, стипендій, надходження від продажу продуктів сільського господарства та іноземної валюти тощо).

Грошові доходи населення фіксують за регіонами, визначають всі доходи, а також доходи в розрахунку на особу. Нас цікавить другий показник, оскільки він є

порівняльним як за територією, так і за галузями тому, що його в усіх випадках приводять до спільного знаменника, яким найчастіше є одна особа.

В Україні склалися великі територіальні контрасти в доходах населення в розрахунку на особу. Якщо в 2005 р. у Києві вони становили 7,3 тис. грн., то в Чернівецькій області - лише 3,5 тис. грн., Тернопільській - 3,4 тис. грн., Рівненській - 3,6 тис. грн., Волинській - 3,7 тис. грн., Івано-Франківській області - 3,7 тис. грн. В індустріально краще розвинених областях наведені показники значно перевищують середньоукраїнські: в Дніпропетровській обл. вони дорівнювали 4,8 тис. грн., Миколаївській - 4,0 тис. грн., Донецькій - 4,9 тис. грн. Найнижчі грошові доходи на одну особу мали місце в західних областях України (навіть у Львівській області, яка економічно більш розвинена, ніж сусідні, цей показник у 2005 р. був значно нижчим від середнього у державі (4,3 тис. грн.) і становив 4,0 тис. грн.) [3, с.425]. Отже, за наявними грошовими доходами населення депресивними є всі західні області України.

Заслугове на увагу оцінка динаміки змін у наявних грошових доходах. У загальних рисах вона така: за 1999-2005 рр. ці грошові доходи в цілому по державі зросли в 3,1 раз, тоді як у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях - на значно меншу величину [3, с. 453]. Отже, динаміка депресивності західної частини України (за наявними доходами у розрахунку на одну особу) була також несприятливою.

Цікавими для дослідження депресивності територій є витрати населення (слід зауважити, що підсумок наявних доходів, а також підсумок витрат населення в регіонах не відповідає їх сумі в Україні через різницю сальдо грошових переказів і та гуманітарної допомоги, отриманих від нерезидентів).

Витрати населення поєднують витрати на придбання товарів та послуг, сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно, нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів, приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладах, в іноземній валюті тощо.

При аналізі цих показників за регіонами може виникнути питання щодо достовірності інформації, зокрема щодо належного обліку таких складових її ланок,

як надходження іноземної валюти і доходів з тіньової економіки, які в певних регіонах повинні бути вищими, ніж в інших регіонах держави.

Матеріали вітчизняної статистики засвідчують достовірність таких оцінок: у багатьох регіонах держави витрати населення значно вищі, ніж його доходи. До того ж, останнього часу цей розрив практично не зменшувався [3, с. 423, 424]. Значний він у регіонах західної частини держави. Наприклад, у Волинській області витрати населення в розрахунку на одну особу в 2005 р. перевищили його доходи на 394 грн., Закарпатській - на 1153 грн., Львівській - на 714 грн., Рівненській - 771 грн., Чернівецькій -1010 грн. [3, с. 424, 425]. Перевищення грошових витрат населення над його доходами пояснюється тим, що одержані за кордоном і в тіньовій економіці доходи не фіксуються статистичною звітністю.

Найбільші перевищення витрат населення над його наявними доходами в 2005 році були в розрахунку на одну особу в Києві (6556 грн.), Харківській (1945 грн.), Одеській (1397 грн.) областях [3, с. 424, 425]. Якщо в Києві велике перевищення витрат населення над його наявними доходами є певною мірою зрозумілим (сюди приїжджає велика кількість людей, багато з яких робить необхідні закупки), в західних регіонах це спричинене масовим закордонним заробітчанством, то в Харківській, Одеській і Дніпропетровській областях це має місце переважно за рахунок відносно високих наявних доходів з тіньової економіки.

Протягом 2005 року промисловий сектор економіки України забезпечував досить високі темпи розвитку - обсяг промислового виробництва в цілому по Україні зріс порівняно з попереднім роком на 12,5%- Найбільший приріст одержано в машинобудуванні (28,0%), целюлозно-паперовій та поліграфічній промисловості (25,9%), виробництві деревини та виробів із неї (25,5%), харчовій промисловості та переробці сільськогосподарських продуктів (12,4%).

Галузеві особливості зростання промислового виробництва зумовили його регіональну диференціацію. У 2005 р. забезпечено приріст промислового виробництва в усіх регіонах, за винятком Одеської та Херсонської областей. Найбільше зросли обсяги промислового виробництва в Автономній Республіці Крим (на 28,2%), Кіровоградській (33,8%), Закарпатській (27,4%), Волинській (22,5%)

областях та Севастополі (25,8%). У першому кварталі 2006 року темпи зростання промислового виробництва в цілому по Україні знизились - цей показник за січень-березень становив 7,1% порівняно з

відповідним періодом попереднього року. При цьому дуже суттєво збільшилась регіональна диференціація цього показника: найбільшим був приріст у Херсонській (45%) і Хмельницькій (26,7%) областях та в АР Крим. Водночас скоротилися обсяги промислового виробництва у Львівській (на 0,4%). Полтавській (1,2%), Донецькій (5,4%) Чернівецькій (8,8%) та особливо Тернопільській (на 23,6%) областях (див. табл. 1). »

Особливо нестійкими тенденціями характеризується розвиток у регіонах однієї з найважливіших складових економіки країни - сільського господарства. Це пов'язано насамперед із безпосередньою залежністю цієї галузі (передусім рослинництва) від природнокліматичних умов. Проте не слід недооцінювати вплив (в умовах України можна говорити про відсутність адекватного впливу) на розвиток сільського господарства державного регулювання цієї стратегічної галузі.

Таблиця 1

Темпи приросту основних економічних показників у регіонах України у 2005-першому кварталі 2006 років, %*

	Обсяг промислової продукції		Обсяг продукції сільського господарства		Обсяг підрядних робіт у будівництві		Обсяг роздрібного товарообігу підприємств торгівлі та ресторанного	
	2005 р.	січень-березень 2006 р.	2005 р.	січень-березень 2006 р.	2005 р.	січень-березень 2006 р.	2005 р.	січень-березень 2006 р.
АРК	28,2	21,9	12,7	11,1	19,2	6,3	26,5	27,5
Вінницька	11,7	6,6	15,3	0,3	28,6	-16,1	16,5	16,8
Волинська	22,5	13,7	10,2	6,5	8,4	1,9	19,7	17,9
Дніпропетровська	10,3	12,1	21,6	17,1	32,5	-7,9	22,1	15,4
Донецька	12,5	-5,4	33,5	12,3	26,0	-3,4	24,1	20,2
Житомирська	18,5	14,3	10,7	7,3	4,7	13,8	13,1	13,6
Закарпатська	27,4	18,7	3,1	-2,1	54,1	-10,4	17,3	18,0
Запорізька	18,7	15,0	33,6	10,7	15,4	-22,2	25,4	32,2
Івано-	10,9	6,0	2,1	-5,0	14,5	10,5	9,7	20,7
Київська	16,4	16,9	6,8	11,9	22,2	3,0	9,3	4,5
Кіровоградська	33,8	16,4	21,9	-22,0	65,7	-11,5	11,8	20,3
Луганська	10,8	6,6	12,5	-1,31	8,5	-10,6	31,1	42,9
Львівська	9,2	-0,4	1,3	0,1	8,7	-19,3	12,1	14,4

Миколаївська	15,1	13,1	54,1	2,4	4,6	-0,8	22,6	20,1
Одеська	-3,0	1,6	46,8	4,3	6,2	7,1	33,4	16,1
Полтавська	10,1	-1,2	28,6	1,0	4,5	-12,9	9,3	6,5
Рівненська	14,6	15,0	11,3	0,4	23,3	-46,8	11,7	18,2
Сумська	7,6	19,4	10,0	-2,1	12,1	-18,6	12,2	20,3
Тернопільська	1,7	-23,6	7,5	-3,9	18,4	8,4	15,5	20,3
Харківська	16,1	11,5	15,2	0,3	14,6	-13,5	24,1	22,6
Херсонська	-2,3	45,0	46,1	15,5	23,7	-18,1	18,8	15,1
Хмельницька	13,1	26,7	23,3	-8,7	17,9	-43,4	14,3	12,6
Черкаська	11,5	9,7	21,4	13,0	60,9	-21,4	13,2	10,5
Чернівецька	6,1	-8,8	10,9	-2,7	18,0	-4,0	10,2	15,2
Чернігівська	9,9	6,9	15,6	4,1	3,5	-12,9	14,2	8,6
Київ	18,6	17,9	-	-	13,2	2,9	27,8	19,7
Севастополь	25,8	10,9	-	-	0,1	-32,8	22,1	28,7
Україна	12,5	7,1	19,1	-10,2	17,3	-5,9	20,8	18,6

* За даними Держкомстату України

У 2005 р. у сільському господарстві обсяг валової продукції збільшився в цілому в державі на 19,1%. Рівень виробництва попереднього року перевищено всіма регіонами країни, з них найбільше у Миколаївській (на 54,1%), Одеській (46,8%) та Херсонській (46,1%) областях. Такі результати досягнуті за рахунок рослинництва, де розширено посівні площі й змінено їхню структуру в поєднанні із найвищою за останні 11 років урожайністю зернових. При цьому слід пам'ятати, що високі показники приросту в 2005 р. розраховані порівняно із 2004 роком. Цей рік характеризувався суттєвим скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, пов'язаним із різким зменшенням виробництва зернових культур через несприятливі погодно-кліматичні умови.

Значно зросла регіональна диференціація за питомими показниками економічного та соціального розвитку. Зокрема, за узагальнюючим індикатором рівня економічного розвитку - показником обсягу виробництва валової доданої вартості на одну особу - різниця між максимальним і мінімальним його значенням зросла з 2,7 рази у 1997 р. і рази у 2005 р. Без урахування Києва така диференціація у 2005 р. становила 2,3 рази.

Зберігаються суттєві регіональні диспропорції за обсягом промислового виробництва на одну особу - коефіцієнт варіації за цим показником впродовж останніх років становить понад 10 разів і має тенденцію до різкого зростання в останні 2 роки. Зокрема, регіональна диференціація за показником обсягу реалізованої промислової продукції на одну особу за січень-лютий 2006 року

становила 94 рази (14227 тис. грн. у Донецькій області та 151,4 тис грн. у Чернігівській області).

Показником оцінки депресивності можуть бути й інвестиції в основний капітал. При збільшенні таких інвестицій регіон має перспективи активізувати свою господарську діяльність, збільшувати зайнятість, у т. ч. за рахунок залучення нових працівників. Отже, інвестиції в основний капітал є своєрідним індикатором оцінки інтенсивності господарської діяльності певної території в майбутньому, а тому і зниження її репресивності.

На початку 1980-х років минулого століття інвестиції в основний капітал України були значними. У 1990 р. вони становили в середньому на одну особу 1072,3 грн.

У 1990-1996 рр. інвестиції різко зменшилися (майже в чотири рази). Це був важкий і досить тривалий перехідний етап від планової до ринкової економіки.

У 2005 р. різниця в обсязі інвестицій на одну особу у фактичних цінах між Києвом (5307 грн.) та Тернопільською областю (564,3 грн.) зросла до 9,4 раз. Високу інвестиційну привабливість у 2005 р. мали краще промислово розвинені Одеська (2129,8 грн.), Київська (1992,3 грн.), Миколаївська (1590,5 грн.), Дніпропетровська (1694,2 грн.) області [3, с. 232]

Суттєвою є регіональна диференціація за основними соціальними параметрами. Варіація за розміром середньомісячної заробітної плати у 2005 р. між регіонами становила 2,5 рази, що зумовлено особливостями економіки регіонів.

Дуже відмінною є ситуація в регіонах зі станом ринку праці й безробіття. Так, коефіцієнт варіації безробіття в Україні за методологією МОП у 2005 р. (між Черкаською та Одеською областями) становив 1,8 раз, а з урахуванням Києва - 2,5 рази.

Як наслідок, проблема депресивності територій (рівень розвитку яких за вище згадуваними показниками є найнижчим) залишається достатньо актуальною на сьогодні.

На нашу думку, найдоцільнішим для депресивних територій зпереваженням монофункціональних посилень і монофункціональною спрямованістю розвитку

економіки можуть бути такі методи державної підтримки: проведення диференційованих заходів щодо стабілізації і диверсифікації виробничого потенціалу монофункціональних поселень; стимулювання професійної і просторової мобільності населення депресивних територій; стимулювання залучення інвестицій у ключові сектори економіки регіонів, які визначають стратегічні пріоритети їх розвитку; розробка та впровадження спеціальних заходів щодо сприяння зайнятості, розвитку соціальної сфери, зокрема запровадження соціальної житлової політики, а також політики охорони здоров'я у депресивних (проблемних) територіях; стимулювання створення нових робочих місць і підтримка економічно доцільних наявних робочих місць, переважно в інноваційних і трудомістких галузях регіональної економіки; сприяння саморозвитку та тимчасової зайнятості; впорядкування міграційних процесів через державне стимулювання населення регіонів з особливо складними умовами працевлаштування; перехід до адресної системи державної соціальної підтримки населення у депресивних регіонах; сприяння розвитку малого та середнього бізнесу як основного джерела стабілізації на ринку праці та врегулювання міграційних процесів тощо; запровадження контрактних засад у взаємовідносинах між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо розвитку депресивних (проблемних) територій; впровадження системи співфінансування (поєднання державних, регіональних, місцевих фінансових ресурсів) для розробки і реалізації регіональних програм і стратегій подолання депресивності територій.

Державну підтримку розвитку депресивних територій необхідно здійснювати у комплексі з іншими антикризовими заходами загальнонаціонального значення, а саме: оздоровленням соціально-економічної ситуації у державі, створенням умов для її сталого розвитку, забезпеченням оптимальної структури економіки, переважанням інноваційного спрямування розвитку, підвищенням рівня і якості життя населення незалежно від місця його проживання.

В "Основних засадах державної стратегії регіонального розвитку", "Програмі інтеграції України до Європейського Союзу" визначено, що з 2007 р. порядок і

механізми надання депресивним територіям державної стимулюючої підтримки мають бути наближеними до процедур, прийнятих у країнах Євросоюзу.

Література

1. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року №2850 - IV
2. Зміцнення потенціалу регіонів та шляхи подолання диспропорцій регіонального розвитку :Матеріали «круглого столу» / За ред.. З.С. Варналія - К: НІС, 2004. - 82с.
3. Статистичний щорічник України за 2005 рік. - К.: Консультант, 2006
4. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. - 2004 / За ред. А.С. Гальчинського.-К.: НІС, 2004.-сі 16-156.